

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІ АНТРОПОНІМИ ІЗ СЕРІЇ ДЕТЕКТИВНИХ РОМАНІВ ЮРІЯ ДАЦЕНКА

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (51)

УДК 811.161.2'373.2 423

DOI: 10.24144/2663-6840/2024.1(51).74–81

Вегеш А. Літературно-художні антропоніми із серії детективних романів Юрія Даценка; кількість бібліографічних джерел – 11; мова українська.

Анотація. У статті проаналізовано літературно-художні антропоніми, які є важливим джерелом для дослідження мови, історії, духовної культури нашого народу. Власні назви персонажів залежать від волі автора, тісно переплетені з сюжетом, наповнені відповідною інформацією.

Мета статті – дослідження літературно-художніх антропонімів із серії детективних романів Юрія Даценка «І стало світло...», «Книга в камені», «Пастка для різника», «Життя вічне», які написані на межі жанрів детективу, історичного роману та містики. Завдання: описати літературно-художні антропоніми; довести, що доонімне значення найменувань спрацьовує в тексті, допомагає формувати образ; визначити функції літературно-художніх антропонімів; звернути увагу на роль апелювання у називанні героїв. Методи дослідження: описовий, контекстуально-інтерпретаційний, дистрибутивний, метод етимологічного аналізу.

Доведено, що доантропонімне значення найменувань враховується автором і сприяє формуванню образів. Величезний характеристичний заряд має прізвище головного героя. Ю. Даценко вдало підібрав найменування для персонажа, супроводжуючи образ і прізвище авторською характеристикою.

З'ясовано, що серед літературно-художніх антропонімів романів Ю. Даценка найбільше є національно значущих, хоча деякі з них наділені інформаційно-оцінним зарядом. Значний відсоток становлять соціально значущі літературно-художні антропоніми. Автор чудово вивчив історію сіл та містечок, знав про відомих людей, занурювався в різні часові відрізки, тому натрапляємо на хронологічно значущі найменування.

Часто автор устами головного героя називає незнайомих людей звичайними апелюваннями, які характеризують персонажа за зовнішнім виглядом, манерою говорити, одягатися тощо.

Дослідження літературно-художніх антропонімів із романів Ю. Даценка дає можливість зануритися в безмежний антропонімний простір, у якому взаємодіють, уживаються, доповнюють один одного найменування різних антропонімів, що відтворюють важливі етапи формування персонажів та дух епохи. Отже, літературно-художні антропоніми є важливим елементом художнього твору.

Ключові слова: Юрій Даценко, антропонім, апелювання, доантропонімна семантика, інформаційний заряд, літературно-художній антропонім, національно значущий, соціально значущий, хронологічно значущий.

Формулювання проблеми. Сучасні українські письменники сьогодні не мають обмежень у виборі теми, жанру, напрямку. Багато авторів відтворюють історичне минуле нашого народу, особливо привабливе їх початок ХХ століття. На сторінках таких романів живуть герої з найрізноманітнішими найменуваннями, які заслуговують на увагу.

Літературно-художні антропоніми відіграють особливу роль у художньому тексті. Вони є важливим джерелом для дослідження мови, історії, духовної культури нашого народу. Власні назви персонажів залежать від волі автора, тісно переплетені з сюжетом, наповнені відповідною інформацією, різними асоціаціями, конотаціями, символами. Зазначимо, що літературно-художні антропоніми Ю. Даценка ще не були предметом для дослідження, тому актуальною є пропонування стаття, у якій розкривається інформаційне наповнення та функції власних назв персонажів.

Аналіз досліджень. Українська літературно-художня ономастика має помітні досягнення як у теоретичній ділянці (праці Ю. Карпенка, В. Калінкіна, Л. Белея, Г. Лукаш, М. Торчинського, І. Хлистуна), так і в науково-практичній частині (Е. Боева, Н. Бербер, В. Галич, О. Горбач, Т. Грищенко, Л. Кричун, Т. Крупеньова, О. Лавер, Л. Масенко, М. Мельник, О. Сколозdra-Шепітко, А. Соколова, Г. Шотова-Ніколенко та ін.). Літературно-художня антропо-

німіка приваблює дедалі більше дослідників, адже власна назва персонажа – важлива лексична одиниця тексту. Саме найменування героя є найпотужнішим засобом характеристики. Сучасні письменники зважено ставляться до найменувань персонажів, усвідомлюючи їх роль і величезні спроможності в тексті.

Мета статті – дослідження літературно-художніх антропонімів із серії детективних романів Юрія Даценка про провінційного хірурга. **Завдання:** описати літературно-художні антропоніми; довести, що доонімне значення найменувань спрацьовує в тексті, допомагає формувати образ; визначити функції літературно-художніх антропонімів, звернути увагу на апелювання називання героїв.

Методи дослідження: 1) описовий (дескриптивний) метод і основні його прийоми: спостереження, інтерпретація та узагальнення, що дозволяють виявити, систематизувати й проаналізувати власні назви; 2) контекстуально-інтерпретаційний метод застосовано для визначення конотативного навантаження літературно-художніх антропонімів; 3) дистрибутивний аналіз допомагає виявити приховану оцінну інформацію в семантичній структурі онімів, а також дослідити використання узуальних і оказіональних одиниць авторського ономастикону; 4) стилістично-контекстологічний підхід дає змогу встановити емоційно-експресивний зміст онімів як

складника художнього тексту; 5) метод етимологічного аналізу використано для з'ясування доантропонімної семантики власних назв.

Виклад основного матеріалу. Історії міст та сіл України захоплюють сучасних письменників усе частіше. Маємо цілу низку ретророманів Ю. Винничука, А. Кокотюхи, В. Івченка, М. Бутченка, В. Добрянського, Л. Підгірної та ін., а романи Ю. Даценка продовжують цей перелік. Хмельницький письменник Юрій Даценко видав чотири романи про провінційного хірурга кінця XIX – початку XX ст. Романи «І стало світло...», «Книга в камені», «Пастка для різника», «Життя вічне», які написані на межі жанрів детективу, історичного роману та містики. Автор оповив сюжет містичними історіями, легендами, що побутували на Поділлі. Читач має змогу дізнатися багато нового про життя в Проскурові, Кам'янці, Меджибожі, Летичеві та інших містечках України. Цікавими є не тільки події, топонімічні назви, а також і антропоніми.

Головний герой романів *Яків Соломонович Ровнер* – лікар за фахом. Назва героя має стосунок до єврейської антропосистеми. Ім'я *Яків* означає 'він іде слідом (по п'ятах)' [Трійняк 2005, с. 413], а по батькові *Соломонович* (від Соломон) – 'мир', 'спокій' [Трійняк 2005, с. 342]. Саме спокоєм та свободою найбільше дорожив Ровнер («Тим більше що клятий зайда-комісар посягнув на найдорожче, що в Якова було, – спокій та свободу» [ЖВ, с. 169]). За іменем Соломон ще закріпилося значення мудрий. Яків навчався в Кракові, він добре справлявся з обов'язками лікаря. Не випадково йому запропонують посаду головного лікаря та медичного консультанта в поліції («Ваша освіта, молодість та ентузіазм якраз дають змогу зайнятися справами лікарні... Ви людина молода, я давно помічав ваше бажання працювати на благо міста, вам і карти в руки» [ПР, с. 16]; «Він був лікарем, хірургом, і його головним завданням як лікаря була боротьба з хворобою, якою безнадійною вона не здавалася» [ЖВ, с. 281]). У тексті ці літературно-художні антропоніми розкриваються. Яків буде розслідувати різні злочини, розгадувати таємниці, тобто буде йти «по п'ятах» за злочинцями. Спокій і мирне життя він подарує багатьом, але сам завжди буде опинятися в найскрутніших ситуаціях. Герой буде картати себе за власну нерішучість, але в цьому теж проявлялася мудрість («Кожну думку, кожену версію, кожену обставину він мусив обсмоктати з усіх боків, сто разів засумніватися в обраному рішенні, і біс із ним, що здебільшого воно виявлялося правильним» [ЖВ, с. 132]). Правда, за операційним столом Яків діяв «чітко, швидко та безпомилково». Прізвище героя також єврейське, на що вказує суфікс *-єр*. Але основа прізвища, ймовірно, слов'янського походження. Воно могло утворитися від назви жителя «села Ровені, Ровень чи міста Ровно». Відомо, що євреям давали прізвища за місцем походження чи проживання з додаванням суфіксів. Можна припустити, що прізвище походить від апелятива *рів*. «Так могли називати колись людину, яка проживала біля оборонного рову, або будівельника, котрий за-

ймався спорудженням таких видів укріплень» [Габорак 2019, с. 420]. Фамільярно *Яшею* називають героя друзі та Йоська. Найчастіше натрапляємо на офіційну форму звертання *пане Ровнер*. У вжитку є також називання за іменем та іменем по батькові – *Яків Соломонович* («А дохтор ви, Якове Соломоновичу, від самого Бога» [ЖВ, с. 32]). Так було заведено називатися на теренах царської росії. Яків стає відомим через розкриття справи про вбивства дівчат. Його прізвище вимовляють усі («Це ж ви той самий Ровнер, що фактично розкрив справу, тоді як поліцмейстер Мерлінський шмарклі жував?» [КК, с. 15]). Але Ровнер був скромним («Він не любив розводитися про власні справи, а тим паче – заслуги, бо не вважав ні те, ні те героїчними чи гідними похвали» [ІСС, с. 64]). Можемо сміливо використати для характеристики прізвища та героя ще кілька значень слова рівний – *прямий, правильний, однаковий, рівномірний, урівноважений, спокійний*. «Який може рівнятися з ким-небудь своєю гідністю, заслугами, знаннями, досвідом, походженням і т. д.» [ВТССУМ 2005, с. 1224].

Тричленна форма називання характерна для людей, які обіймали важливі посади, належали до привілейованих прошарків суспільства. Серед таких літературно-художніх антропонімів виділяється найменування завідувача лікарні, городского лікаря Амвросія Михайловича Штоффа («...з терміновим проханням відшукати нам Амвросія Михайловича Штоффа, колезького асесора, дійсного головного лікаря...» [ПР, с. 79]). Колеги називають його Старим, назва вказує на вік героя («Коли Старий, як його позаочі називали в лікарні, щось просив, потрібно було виконувати або прощатися зі службою» [ПР, с. 12]). Тричленими є також найменування фармаколога Проскурова (Людвіг Іванович Деревоед), фельдшера (Карл Іванович Плейшнер), в'язничного фельдшера (Фелікс Матвійович Марцонь), колекціонера (Валер'ян Робертович Маровський), начальника в'язниці (Осип Михайлович Волков), завідувача пошти (Іван Олександрович Восходов), міщан (Микола Йосипович Зелінський, Юзефа Сигизмундівна Скальська, Фаїна Францівна Боричевська) [ПР]; власниці магазину (Акуліна Дмитрівна Головата) [КК]; графа (Морков Микола Аркадійович), полкового лікаря (Карл Казимирович Замойський) [ІСС]; фельдшера (Федір Іванович Борознов) [ЖВ] та ін. Ці літературно-художні антропоніми можемо зарахувати до соціально значущих, хоча вони також є національно значущими, а деякі з них – інформаційно-оцінними.

У назвах людей проявилися ознаки різних національностей: традиційні українські християнські імена переплітаються з іменами інших антропосистем. Ми зафіксували цілу низку двочлених (ім'я + прізвище) найменувань, які також називають людей різних професій: фотограф Архип Большаков, поліцмейстер Олександр Мерлінський, купець-масон Соломон Маранц, алієніст, гіпнотерапевт Арчибальд Юшкевич, зв'язковий Казимир Сивак, купець Давид Ніренберг [ПР]; городовий Остап Петровський [КК] та ін. За прізвищем називають корне-

та Романовського та мадам Воронкову з роману «Пастка для різника»; поліцейстера Лещинського, міщанина Горохова [КК]; професора Шкалятовського, лікаря Керма [ІСС]. Саме за прізвиськом спочатку Ровнер буде називати пана Єсіпова («Перед вами справжній військовий пілот» [ІСС, с. 91]), але штабсротмістер – молода людина, тому зближення героїв через конфлікт призвело до іменної форми звертання («Пане Єсіпов... – Можна просто Володимир, – обізвася той. – Гаразд, Володимире...» [ІСС, с. 97]). Яків дуже цінував дружбу з Володимиром, адже він був не просто юним військовим, «а пілотом – людиною, якій підкорилося небо!» [ІСС, с. 97].

Простий люд називають лише за іменем із можливою вказівкою на рід заняття, соціальний стан: поліціант Федір, двірник Гордій, конюх Юхим [ПР]; візник Гіцман [КК]; дід Салимон, баба Секлета («котре позаочі прозивали «бабою Секретою» [ІСС, с. 9]), отрок Павло, двірник Славатій, корчмар Саливон, візник Федір, Михайло, Вітько, Семен [ІСС]; помічники лікаря Тиміш («очі і вуха Якова») і Надія (Надійка), вдова Уляна, донька Соломія, хлопчак Гриць (Грицько), тітка Ганна, дід Панько, мірошник Сава [ЖВ]. Розмовний варіант Йоська належить семирічному служці «мебльованих кімнат Розенберга», де винаймав житло Ровнер. До дрібно-пестливих зараховуємо ім'я Миколашка, яке мав хворий хлопець («Микола Кушнір, котрого всі кликали просто Миколашкою, по-дитячому найвний здоровань, служив при лікарні двірником і кур'єром, а також виконував дрібні доручення, що не потребували багато розуму» [ПР, с. 19]). Малога жебрака звуть Гіськом («Гіська, який дістався Якову, певно, все ж звали Грицьком, але він і не думав повідомляти «панові» справжнє ім'я» [ІСС, с. 173]). Серед жіночих імен із роману «Пастка для різника» виділяються Наталочка, Оксана, Ганна (Ганнуся), Дарця [ПР]; Стефа [КК]; Секлета, Домаха, а дівчата з салону мадам Беті (Беата) мають імена на європейський зразок: Кет, Монік [ІСС].

Первісне значення найменувань іноді розкривається в тексті. До деяких назв автор подає енциклопедичну характеристику. Наприклад, Архип Большаков насправді був великим, габаритним («Тобі записку лишили! Великий, рудий, завжди забуваю його прізвисьце. – Большаков, – здогадався Яків. ...Статура Большакова цілком відповідала його прізвиську – чоловік і справді був нівроку опастий... не мав жодних вад, тож своїми добрячими шістьма пудами особливо не переймався» [ПР, с. 31]). У деяких випадках відчитується натяк на походження прізвиська героя: Онуфрій Троегубов («Бородань хвильку пожував губами, ніби вирішував, що ж казати далі...» [КК, с. 14]). Акуліна Головата («Не вкладається в голову, – погодилася пані Головата» [КК, с. 32]; «Пані Головата співчутливо похитала головою» [КК, с. 23]). Сільський староста Мирон Силович Деркач отримує прізвисько, яке спотворює його ім'я по батькові та натякає на уміння пристосовуватися до довкілля («...Мирона Силовича Деркача поза очі називали Миронем Сли-

зичем, ніби натякаючи на його вміння пристосовуватися до будь-якої ситуації, прослизнути в найменшу шпарку і вийти сухим із води» [ВЖ, с. 69–70]). Прізвисько Слизич похідне від слизняк, на що й натякає автор («Слизич, як завжди, лиш дрібний пуголовок» [ЖВ, с. 71]). Посильний Слизича Грицько через надмірне вживання слова «товариш» отримав відповідне назвисько – товариш Гриць («Саме через те, що «товариша» Грицько ліпив де треба й не треба, його самого на селі вже прозвали «товаришем Грицем» [ЖВ, с. 70]). Михайло Вольний отримав прізвисько за місцем проживання – дядько з Хуторів («Вольний. Михайло Вольний з Хуторів» [ЖВ, с. 193]).

Служителів культу іменують канонічними варіантами імен із додаванням апелятива *отець*: *отець Олексій*, *отець Йосафат*, *отець Адам*. Надійним помічником Якову в пошуках слідів вампірів стане *отець ОлЕксій* із роману «Квітка в камені», він допомагатиме також розслідувати давню історію роду Грабянок на сторінках роману «Життя вічне». Апелятив *отець* конкретно вказує на церковний сан («Щоправда, священник він уже давно колишній, але всеньке місто звертається до нього не інакше як *отець Олексій*» [КК, с. 52]). Жигмонд спочатку подумав, що перед ним п'яничка, а виявилось – місцева легенда, «місцева знаменитість» («Невідомо за що чоловіка позбавили сану, але його соціальний статус для Жигмонда однаково зріс: він більше не був просто п'яничкою, хоч і до «отця» поки що не піднявся» [КК, с. 52]). Сам поліцейстер схвалив вибір Тереховського, коли він зізнався, що провідником для нього є *отець Олексій*. Доантропонімна семантика імені Олексій – 'захисчаю', 'допомагаю' – 'захисник', 'помічник' [Трійняк 2005, с. 264], спрацьовує в тексті. Ровнер береться за справу Жигмонда, маючи в помічниках *отця Олексія* («Про краще товариство годі було й мріяти: чоловік знав Кам'янець як власні п'ять пальців, а ще – історію, оповідок, побрехеньок, бувальщин і неблиць про місто, у якому мешкав від народження. ...отець Олексій – просто ходяча енциклопедія, носій потрібних і непотрібних відомостей про місто, його мешканців і події, що відбувалися тут і кількасот років, і кілька годин тому» [КК, с. 92]). Якову доведеться багато пережити з *отцем Олексієм*. Він залишиться таким самим майстром переказувати історії, шукати щось нове і цікаве («Як не дивно, але авторитет *отця Олексія* для нього був незаперечним. Із сором'язливого п'янички на їхній першій зустрічі він зрештою перетворився на друга та однодумця з гострим розумом та відмінним знанням людських характерів» [ЖВ, с. 94]). Для Якова *отець Олексій* був мудрою і поміркованою людиною. *Отець Олексій* сам дивується такій дружбі («Єврей-інтелігент та, страшно подумати, священник!» [ЖВ, с. 304]).

Події сприймаються правдиво тоді, коли серед героїв придуманих фігурують реальні історичні особи. Таким чином, ми зафіксували хронологічно значущі літературно-художні антропоніми. Серед них виділяється найменування історика, археолога і

культурно-громадського діяча Поділля Сіцінського Юхима Йосиповича. Саме він надаватиме історичну інформацію про місто Кам'янець, саме він сприятиме в пошуку розгадок таємниць та історій міста Квітки на камені. Устами героя автор розповідає про красу рідних місць, а Троєгубов скаже: *«Ваша справа є не менш важливою за професію лікаря. Ви навчаєте людей історії, прищеплюєте любов і повагу до рідної землі»* [КК, с. 27]. Герой згадує про Вікентія Хвойку, ім'я якого пов'язується з Трипільською культурою, а її сліди зафіксовані в Кам'янці. Відомий ономаст Л. Белей писав: *«Без перебільшення можна сказати, саме літературно-художнім антропонімам відводиться роль найбільш репрезентативного мовностилістичного індикатора часу. ...Щоб дія твору ототожнювалася чи не ототожнювалася з певною історичною добою, авторське йменотворення значною мірою детермінується реальною антропонімією зображуваної історичної доби»* [Белей 1995, с. 35–36]. У романі *«І стало світло...»* натрапляємо також на літературно-художні антропоніми, що є іменами реальних людей: полковник Владислав Ігнатійович Франковський, корнет, льотчик Казаков, полковник Микола Васильович Трингам (*«Це був досвідчений воїн і майстерний стратег, зовсім не з тих, що воюють лише з олівцем біля мати»*) [ІСС, с. 121]. Чимало місця автор відводить на змалювання образу Кармелюка, який овіяний таємничістю, містикою. Ю. Даценко не акцентує на тому, що Кармелюк – український національний герой, керівник повстанського руху на Поділлі, він пов'язує його з появою небесного світла (*«От і подіють старі люде, що коли Кармелюк у наших краях бував, то часто в небесах таке світло бачили»*) [ІСС, с. 81]. Прихильно ставиться до Кармелюка граф Морков, як до частинки історії, він збирав по селах оповідки про розбійника, листувався з Михайлом Старицьким, який написав роман *«Розбійник Кармелюк»* (*«Погодьтеся, таки непересічна була людина! Гаразд, нехай убивця, бандит, але ж про холоднокровного зарізюку без честі й совісті народ не повігадував би так багато, еге ж? А в окремих оповідках його й зовсім за людину не мають! ...Називали його й посланцем Бога, й сином диявола, й перевертнем, і характерником, що б це не означало, на думку людей. А в одній байці навіть говориться, що він родом не багато, не мало – з місяця!»*) [ІСС, с. 159]. І староста, і бабця називають його по-простому – Кармель. Проведено багато досліджень прізвища Кармелюк. Є дані, що походить воно від апелятива *карман*, навіть є різні записи антропоніма: *Карманюк, Карменюк, Кармалюк, Кармелюк*. Але не будемо вникати в етимологію, зрозуміло, що прізвище стало символом бунтарства, непокори, і міг мати його той, хто зумів виділитися з народних мас і повстати, повести до світла. За народними переказами, Кармелюк є Божою людиною (*«Кармалюка називати за людину не вважали! – А за кого ж? – За Божого посланця, що спустився з місяця!»*) [ІСС, с. 234]. Зрозуміло, що посланець несе радість, світло. Рабин Клойз пов'язує появу світла з іменем Бешта, який був знайомий з Довбушем.

Бешт зцілював молитвою і думкою, *«виганяв злих духів і творив дива. Хто-зна, може, серед тих див було й світло з неба?»* [ІСС, с. 231]. Так, незрозумілі явища народ пояснював по-своєму, а творити їх могли лише легендарні люди.

У романі багато як реальних, так і видуманих назв, але автор зізнається, що його друзі стали прототипами героїв. Автор не тільки наділяв їх рисами реальних людей, але й їхніми прізвищами. Він вдячний Русланові Юшкевичу *«за списаний із нього образ одного з героїв роману. Олег Ровнер, Настя Строян, Володимир Сівак, Володимир Большаков. Дякую, що дозволили мені описати вас у романі, списати з вас образи головних героїв, які, я певен, саме завдяки вам стали живими та справжніми. Окреме дякую Олегові Ровнеру як прототипу героя, навколо якого, значною мірою, й вибудовано роман»* [ПР, с. 318]. Усі друзі Якова Ровнера є цілковитим доповненням до його образу. Схожість проявляється й у називанні. Арчибальд Юшкевич, як і Ровнер, багато знає, багато читає, його предмет зацікавлення – людський мозок. Він вихований, справедливий і толерантний (*«В Арчибальдові Юшкевичі Яків почасти впізнав самого себе – такого ж захопленого, амбітного та пристрасного шукача істини й оцінювача критичного способу мислення. Прощалися вони друзями, перейшовши з «панів» на імена...»*) [КК, с. 204]. Ім'я Арчибальд походить із давньонімецької мови і означає *‘істинний’, ‘справжній’ і ‘хоробрий’, ‘відважний’* [Ісат 2006, с. 332]. Саме ці риси характеру притаманні герою. Навіть прізвище персонажа також розкривається в тексті. В основі прізвища є розмовний варіант імені Юхим (Юсько, Юшко), що в перекладі з грецької означає *‘добррозичливий’, ‘веселий’, ‘спокійний’, ‘батьорний’* [Трійняк 2005, с. 410]. Юшкевич високо цінував дружбу з Ровнером, він *«в особі Якова нарешті знайшов цінного співрозмовника, освіченого інтелектуала й затятого матеріаліста, котрий науку ставив понад усе. Це імпувало Юшкевичу, і чоловіки стали приятелями нерозливвода»* [ІСС, с. 22]. Слідчий-криміналіст Жигмонд Тереховський був добрим приятелем Ровнера ще зі студентських часів. Якщо могло призабутися прізвище героя, то ім'я, а особливо розмовний варіант, відновлювало пам'ять миттєво (*«Жижко? – дивне ім'я відразу все розставило на свої місця. Жижко у світі був лише один – Жигмонд Тереховський, з яким Яків зазнайомився ще студентом»*) [КК, с. 35]. Жигмонд був відмінним спеціалістом, він полюбляв *«заплутані справи»*, докопувався до істини, а також *«кохався в невеликих містах, які з давніх-давен пристосовувалися до ландшафту, підкорюючи скелі, урвища, річки і видолінки»* [КК, с. 47]. Як і Яків, він любив вузькі та круті вулички. На жаль, він стане жертвою вампіра, а Якову прийдеться розплутувати справу.

Часто автор устами головного героя називає незнайомих людей звичайними апелятивами, які характеризують персонажа за зовнішнім виглядом, манерою говорити, одягатися тощо. Так, начальника в'язниці Волкова (саме прізвище вже несе інформацію) Ровнер охрестив павуком, бо він

зачаївся в кутку, *«незгіри як павук у павутинні. За ближнього знайомства він і справді нагадував павука – черевань із тонкими і довгими руками»* [ПР, с. 82]). Так павук виявився вовком. Двох дядьків, що прийшли на прийом до Ровнера, автор назвав кожухом (одягнений був у кожух) і хтось (*«Процесія рухалася коридором, і «кожух» заозирався у пошуках лікарів»* [ПР, с. 25]; *«Хтось» голосно стогнав і бідкався»* [ПР, с. 29]). Членів екіпажу, що прямував до Кам'яця, Ровнер умовно охрестив також: дама, літня пані (дама зітхнула, пробурмотіла дама, відмахнулася літня пані); бородань (басом прогуб бородань, збадьорився бородань), саквояж (*«продовжив «саквояж», як подумки «охрестив» Яків чоловіка з валізою»* [КК, с. 12]). Як бачимо, назви герої отримали за віком, зовнішнім виглядом, за предметами.

У романі «Квітка в камені» ми зафіксували літературно-художні антропоніми, які не відповідають зображувальній історичній добі і належать до давніх антропосистем. Таким чином, виділяються назви *Посланець, Син Біка, Богиня, Велика Матір, Дарувальниця Життя, Годувальниця, Берегиня* та ін., які, ймовірно, мали б належати періоду трипільської культури. Щось подібне ми розглядали в романі В. Кожелянка «Трете поле».

Трипільці створили світ ідолів та фетишів, наділивши їх міфічною силою. На сторінках роману В. Кожелянка ми зафіксували низку теонімів: Велика Матір, Великий Батько, Володар Сну, Дух Лісу та ін. З сивої давнини образ жінки як втілення життєдайної сили Землі, природи, захисниці всього живого пройшов через тисячоліття і живе в нашій свідомості в образі Матері-Землі, Матері-Вітчизни. У В. Кожелянка фігурує Велика Богиня, Найбільша Матір, Велика Матір, Старша Жінка, Богиня. Протоукраїнці обожнювали Землю-матір, яка дає життя, поклонялися їй [Вегеш 2011].

Ціла низка найменувань має стосунок до римської антропосистеми: Тулій, Сангвіній, Клавдій, Антоній, Репробус. Вони представляють орден вовкулаків, який воює з родом темних. Яків дізнається від Сіцінського, що Репробус – це Христофор (*«Мало хто знає, що до канонізації його звали Репробусом»* [КК, с. 189]). Відомо, що довго побутувала традиція зображати Христофора з собачою головою. Равак – глава роду вовків. Представниками іншого ворогуючого табору є Катажина (*«Катажина – глава упирів»* [КК, с. 206]), Амелія, Ніктус та інші упирі, які не мають імен. Таємнича пані Стефа, яка здавала кімнати для приїжджих, виявиться Хранителькою Ордену, саме вони охороняють Кодекс вовків «не одну сотню років».

Крім антропонімів українського, російського, німецького, польського та ін. походження, значну частину становлять назви єврейські. У романі «Пастка для різника» автор констатує: *«Слова «Проскурів» та «євреї» були чи не взаємозамінними. Місто просто не вдалося собі уявити без богообраного народу, бо євреї у Проскуріві були повсюдно»* [ПР, с. 182]. Серед них були і багаті, і бідніші, переважно займалися торгівлею (Соломан Барак, Нафтула Вас-

серман, Шльома Гальперін, Сруль Цуйриф, Фрайка Цимберг, Іцько Гіціс, Шмуля Гейц, Ньюма Кнішман, Хая Вейс (Вайс), Зяма Рубінштейн, Адамчик Кац, Іцхак, Гершель, Сара, Ціля). Фігурували, як бачимо, найбільше двочленні форми: ім'я + прізвище, а також одночленні: прізвище або ім'я. У романі «І стало світло...» єврей Сімха Шпацман допомагатиме Ровнеру в Меджибожі, хоча під час знайомства Яків не сумнівався, «що чоловічок – ще той шельма». Сам персонаж просить називати його за іменем, яке, виявляється, має прозору етимологію (*«І прошу вас тяжко, я для вас просто Сімха. – Сімха? А ви й справді радісний?»* [ІСС, с. 51]). Ю. Даценко пояснює сам, що Сімха на їдиші означає *радість*. Був він і справді дуже енергійним, веселим, легко все вирішував. Сімха надаватиме допомогу Ровнеру і в романі «Життя вічне» (*«Метикуватишій людині, ніж Сімха Шпацман, я в житті не зустрічав»* [ЖВ, с. 177]). Сімха надзвичайно цінував дружбу з Ровнером (*«бо послуга для друга – то втіха для моєї старої душі, а послугу я таки зробив»* [ЖВ, с. 279]). У романі «І стало світло...» фігурують і інші єврейські назви: Сімочка Розенбліт, пані Розамунда, ребе Клойз, корчмар Хаїм Бройзман, мудрець Баал Шем Тов (*«Звали того чоловіка Ізраель бен Еліезер, але всі у Меджибожі йменували його Володарем Доброго Імені. Бештом. Баал Шем Товом»* [ІСС, с. 228]). Він був засновником хасидського руху.

У романі «Життя вічне» до кола головних героїв, крім Ровнера та отця Олексія, потрапляє більшовик Андрій Морозов. Для них він стане зайдою, зайдою московською, навіженим москалем, навіженим комісаром, ненависною істотою, «схожим на розумного мисливського собаку», «варваром-завойовником, який тріумфує, стоячи над захопленим містом», агентом таємничої московської організації, у його голосі дзвенітиме метал. Він вмів зберігати «холодний спокій», бути контрольованим і виваженим, сміливим і впевненим. Доантропоніма семантика його імені спрацьовує в романі. Ім'я Андрій має грецьке коріння і означає 'мужній', 'хоробрий' [Трійняк 2005, с. 33]. Саме його відправить Організація в глухе село шукати філософський камінь (*«Ось у цьому й був весь Андрій: холоднокровний, розважливий та звиклий до абсолютно-го контролю ситуації»* [ЖВ, с. 9]; *«...почував себе повним господарем ситуації. Хто був ніким – той стане всім»* [ЖВ, с. 249]). Величезний характеристичний заряд має прізвище героя. Ю. Даценко вдало підібрав найменування для персонажа, супроводжуючи образ і прізвище словами *мороз, холод, холодний, холоднокровний*. Морозов страшний у гніві (*«Морозов нагадував Якову розлученого бика, який застиг над жертвою, готовий в одну-єдину мить кинути й топтати, чавити, дробити копитами кості»* [ЖВ, с. 140]). Від слів Морозова, від його погляду стає страшно. Тиміш признався, що Морозов так попередив, що йому «морозом по спині сипнуло. Очі в нього такі дивні були. Наче в нього з головою не все в порядку». [ЖВ, с. 161]. Комісара бояться люди, Яків усвідомлює, що він «став для нього ледь не уособленням підступу, брехні й лице-

мірства – таким собі дрібним місцевим дияволом» [ЖВ, с. 283]. Отець Олексій пише в листі до Якова, що Морозов божевільний, нагадує мару («І я зараз не перебільшую, бо інакше як марою його назвати не можна було» [ЖВ, с. 301]). Священник цінить його розум і усвідомлює, що він страшний і небезпечний супротивник, який впевнений, що вічне життя має бути в руках його вождів. Керівники Морозова, як і він сам, нагадують не людей, а складні механізми. Тут немає поняття ім'я чи прізвище людини, є традиційне для соцреалізму звертання товаришу плюс назва посади партійного керівника: товариш Вищий, товариш Рядовий, товариш Астроном. Л. Белей писав: «Такі ЛХА-прізвиська влучно відображають жорстку ієрархічність та клановість найвищого партійного керівництва...» [Белей 2002, с. 133]. Лідером Організації, як не парадоксально, був товариш Рядовий. Під цим прізвиськом маскувалася реальна особа – політичний діяч, лікар, вчений, товариш Леніна («Насправді товариша Рядового звали Олександр Олександрович Богданов... лідера всі називали не на прізвище, просто товариши Рядовий» [ЖВ, с. 15]). Товариш Рядовий був схожим на селянина, але «варто було Андрієві глянути цій людині в очі, як його шкіру немов обпекло морозом. Чорні й глибокі – вони немов зазирали просто в душу, і нічого не змогло б сховатися від цього погляду. Він зачаровував та пригнічував волю, змушував відчувати власну нікчемність та зрештою відвести погляд» [ЖВ, с. 18]. Літературно-художній антропонім товариш Астроном – один із псевдонімів Дзержинського («Номінально Організація підпорядковувалася ВНК та особисто Феліксу Дзержинському, якого тут називали не інакше як товаришем Астрономом» [ЖВ, с. 17]).

Ю. Даценко чудово вивчив історію сіл та містечок, про які писав, знав про відомих людей, занурювався в різні часові відрізки. Ми натрапили на літературно-художні антропоніми часів XVIII століття: Тадеуш Грабянка – король Нового Ізраїлю («А Грабянка той, друже мій Якове, не хто інший, як колишній власник наших Сутковець! Ще й називав себе графом Сутківським» [ЖВ, с. 114]; «...представлявся в Європі, – граф Остап – очевидно, через резиденцію в Остапківцях» [ЖВ, с. 176]), Тереза Стадницька, Станіслав Лещинський, Мархоцький («сам Дукс виступав у ролі головного жерця... Дукс – вождь, князь. Так Мархоцький називав сам себе» [ЖВ, с. 216]), граф Каліостро («На його запрошення до наших країв прибуває просто таки неймовірна особа – Джузеппе Джованні Баттіста

Вінченцо Петро Антоніо Маттео Франко Бальсамо, або ж, якщо без викрутасів, граф Каліостро» [ЖВ, с. 174]).

Привертає увагу персонаж Гнат Яновський. Чоловік назвав себе графом, поселився в занедбаному замку Мархоцького, марив віднайти скіфське золото. Зближувало героя з відомим графом хіба що ім'я («...старий священників знайомець звався точно так само, як і давно померлий граф-реформатор, хіба на більш «мужицький» та український лад! Адже Гнат, або, як на нього казали тут, Ігнат, та величне Ігнацій означали одне й те саме. А от те, що старий Гнат називав себе графом, насторожувало» [ЖВ, с. 203]). Ім'я Гнат походить із давньоримського імені Ignatius і тлумачиться як 'невідомий', 'незнайомий', 'народжений вогнем' [Трійняк 2005, с. 90]. Хоча Гнат був знайомим священникові Олексію, але зовсім невідомим, що підтверджується останнім вчинком персонажа.

На наш погляд, автор скупий на інформацію, яка могла б краще зрозуміти, пояснити походження того чи іншого літературно-художнього антропоніма, але це його право, а право читача-дослідника – знайти, розкодувати інформаційне наповнення найменувань.

Висновки. У результаті проведеного дослідження можемо зробити висновки, що доантропонімне значення найменувань персонажів урахується Ю. Даценком і сприяє формуванню образів. Серед характеристичних літературно-художніх антропонімів романів Ю. Даценка найбільше є національно значущих, хоча деякі з них наділені інформаційно-оцінним зарядом. Значний відсоток становлять соціально значущі літературно-художні антропоніми. Уміння автора занурюватися в різні часові відрізки сприяло використанню хронологічно значущих літературно-художніх антропонімів. Важливу роль для називання людей відіграють апелювання, які характеризують персонажів за різними ознаками.

Дослідження літературно-художніх антропонімів із романів Ю. Даценка дає можливість проникнути в безмежний антропонімний простір, у якому взаємодіють, уживаються, доповнюють один одного найменування різних антропосистем, що відтворюють важливі етапи формування персонажів та дух епохи. Тому літературно-художні антропоніми є важливим елементом художнього твору.

Перспективою подальших розвідок є дослідження літературно-художніх антропонімів, що функціонують у творах сучасних авторів, зокрема й у новому романі Ю. Даценка «Останні години».

Література

1. Белей Л. Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії. Ужгород, 2002. 176 с.
2. Белей Л.О. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX–XX ст. Ужгород: Патент, 1995. 120 с.
3. Вегеш А. Стилістична роль літературно-художніх антропонімів у збірці «Логіка речей» та романі «Третє поле» Василя Кожелянка. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації, 2011. Вип.25. С. 35–39.
4. ВТССУМ. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.). [Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

5. Габорак М.М. Прізвища Галицької Гуцульщини. Етимологічний словник. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2019. 584 с.
6. Ісат Ю.А. Таємниця вашого імені. Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2006. 736 с.
7. Трійняк І.І. Словник українських імен. Київ: Довіра, 2005. 509 с.

Джерела

1. ЖВ – Даценко Ю. Життя вічне: роман. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2023. 400 с.
2. ІСС – Даценко Ю. І стало світло...: роман. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2021. 336 с.
3. КК – Даценко Ю. Книга в камені: роман. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2021. 320 с.
4. ПР – Даценко Ю. Пастка для різника: роман. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2021. 320 с.

References

1. Belei L. (2002) Nova ukrainska literaturno-khudozhnia antroponimiia: problemy teorii ta istorii [New Ukrainian literary anthroponymy: problems of theory and history]. Uzhhorod. 176 s. [in Ukrainian].
2. Belei L.O. (1995) Funktsionalno-stylistychni mozhyvosti ukrainskoi literaturno-khudozhnoi antroponimii XIX–XX st. [Functional and stylistic possibilities of Ukrainian literary anthroponymy of the 19th – 20th centuries]. Uzhhorod: Patent. 120 s. [in Ukrainian].
3. Vehesh A. (2011) Stylistychna rol literaturno-khudozhnikh antroponimiv u zbirtsi «Lohika rechei» ta romani «Tretie pole» Vasylia Kozheliianka [The stylistic role of the proper names of the literary heroes in the collection “The Logic of Things” and the novel “The Third Field” by Vasyl Kozhelyanko]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya: Filolohiia. Sotsialni komunikatsii*. Vyp. 25. S. 35–39 [in Ukrainian].
4. VTSSUM. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.) (2005) [Great explanatory dictionary of the modern Ukrainian language (with additions and supplements)]. [Uklad. i holov. red. V.T. Busel]. Kyiv; Irpin: VTF «Perun». 1728 s. [in Ukrainian].
5. Haborak M.M. (2019) Prizvyshcha Halytskoi Hutsulshchyny. Etymolohichni slovnyk [Surnames of the Galician Hutsul region. Etymological dictionary]. Ivano-Frankivsk: Misto NV. 584 s. [in Ukrainian].
6. Isat Yu.A. (2006) Taiemnytsia vashoho imeni [The secret of your name]. Donetsk: TOV VKF «BAO». 736 s. [in Ukrainian].
7. Triiniak I.I. (2005) Slovnyk ukrainskykh imen [Dictionary of Ukrainian names]. Kyiv: Dovira. 509 s. [in Ukrainian].

Sources

1. ZhV – Datsenko Yu. (2023) Zhyttia vichne: roman [Eternal life: a novel]. Kharkiv: Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia». 400 s. [in Ukrainian].
2. ISS – Datsenko Yu. (2021) I stalo svitlo...: roman [And there was light...: a novel]. Kharkiv: Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia». 336 s. [in Ukrainian].
3. KK – Datsenko Yu. (2021) Knyha v kameni: roman [Book in the stone: a novel]. Kharkiv: Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia». 320 s. [in Ukrainian].
4. PR – Datsenko Yu. (2021) Pastka dlia riznyka: roman [Trap for the ripper: a novel.]. Kharkiv: Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia». 320 s. [in Ukrainian].

PROPER NAMES OF THE LITERARY HEROES IN THE SERIES OF DETECTIVE NOVELS BY YURIY DATSENKO

Abstract. The article analyzes proper names of the literary heroes, which are an important source for researching the language, history, and spiritual culture of our people. The proper names of the characters depend on the will of the author, they are closely intertwined with the plot, and are filled with relevant information.

The purpose of the article is the study of the proper names of the literary heroes in the series of detective novels by Yuriy Datsenko “And There Was Light...”, “The Book in the Stone”, “Trap for the Ripper”, “Eternal Life”, which are written on the border of the genres of detective, historical novel and mysticism. Tasks: to describe proper names of the literary heroes; to prove that the pre-onym meaning of the names works in the text, helps to form an image; to determine the functions of proper names of the literary heroes; to pay attention to the role of appellatives in naming heroes. Research methods: descriptive, contextual-interpretive, distributive, method of etymological analysis.

It is proved that the pre-anthroponymic meaning of names is taken into account by the author and contributes to the formation of images. The name of the main character has got a huge characteristic charge. Yu. Datsenko successfully chose the name for the character, accompanying the image and the surname with an author’s characteristic.

It was found that among the proper names of the literary heroes in Yu. Datsenko’s novels, the majority are nationally significant, although some of them are endowed with an informational and evaluative charge. A large percentage are socially significant proper names of the literary heroes. The author perfectly studied the history of villages and towns, knew about famous people, immersed himself in different periods of time, so we come across chronologically significant names.

Often, the author uses the protagonist's speech to name unfamiliar people with ordinary appellatives that characterize the character by appearance, manner of speaking, dressing, etc.

The study of the proper names of the literary heroes from Yu. Datsenko's novels provides an opportunity to immerse oneself in the boundless anthroponymic space, in which the names of various anthroposystems, reproducing important stages of the formation of characters and the spirit of the era, interact, coexist, and complement each other. So, proper names of the literary heroes are an important element of a literary work.

Keywords: Yuriy Datsenko, anthroposystem, appellative, pre-anthroponymic semantics, informational charge, proper name of the literary hero, nationally significant, socially significant, chronologically significant.

© Вегеш А., 2024 р.

Анастасія Вегеш – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; anastasiia.vehesh@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-0430-2447>

Anastasia Vehesh – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; anastasiia.vehesh@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-0430-2447>